

Een nationaalsocialistisch verblijf op Kasteel Cannenburch

De rol van de zomerkampen voor journalisten in de persorde tijdens de Tweede Wereldoorlog

BA-Eindwerkstuk geschiedenis, 7,5 ECTS

22 januari 2021

Woordenaantal: 7820

Huub Mol - 5976154 - 7,5 ECTS

Van Asch van Wijckskade 22

h.a.c.mol@students.uu.nl

Begeleider: Christiaan Engberts

Kasteel Cannenburch nabij Vaassen op 6 januari 2021

Inhoudsopgave:

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1: Inleiding	
Introductie	4
Inbedding en wetenschappelijke relevantie	5
Methode	6
Hoofdstuk 2: Controle en institutionalisering van de pers	
De Nederlandse pers vlak voor de bezetting	7
Controle van de pers: de overname van het ANP	7
Vanaf mei 1941: institutionalisering van de pers	8
Hoofdstuk 3: De zomerkampen voor journalisten	
De inhoud van de kampen op basis van de secundaire literatuur	11
De inhoud van de kampen op basis van het Persgildearchief	12
De kunst der volksvoorlichting	14
De doelen van de kampen	15
Waarom deden journalisten mee aan de zomerkampen?	16
Hoofdstuk 4: De receptie van de zomerkampen in <i>DNJ</i>	18
Hoofdstuk 5: De receptie van de zomerkampen in de dagbladpers	
Aanpak	20
Regionale dagbladen	21
Landelijke dagbladen	24
<i>De Volkskrant en Algemeen Handelsblad</i>	25
Conclusie	28
Literatuurlijst	31

Samenvatting

In deze scriptie wordt de gelijkschakeling van de Nederlandse pers in de Tweede Wereldoorlog onderzocht. Binnen dit proces staan de zomerkampen voor journalisten op Kasteel Cannenburch in Vaassen centraal. In deze scriptie wordt beargumenteerd dat de gelijkschakeling van de Nederlandse pers in het algemeen soepel verliep. De zomerkampen golden als middel om deze gelijkschakeling verder te bevorderen en de journalisten hun werk te laten doen binnen de nationaalsocialistische ideologie. In deze scriptie wordt onderzocht wat er op de kampen gebeurde en wat de bezetter met de kampen wilde bereiken. Het doel was om een hechte journalistengemeenschap te smeden, die zijn werk deed binnen de nieuwe orde. Journalisten werden door hun deelname onderworpen aan een nieuwe kunst van de volksvoorlichting en nationaalsocialistische ideeën. De analyse van deze scriptie gaat in op de vraag of deze nieuwe journalistenleer en ideeën zijn overgenomen door deelnemende journalisten en dagbladen. Hiervoor is eerst de inhoud *De Nederlandsche Journalist* geanalyseerd, dat symbool staat voor een propagandistische weergave van de zomerkampen. Op basis van het krantenarchief Delpher is een achttal dagbladen onderzocht op de berichtgeving over de zomerkampen. Uit deze berichtgeving blijkt dat overwegend positief wordt bericht over de kampen op Kasteel Cannenburch. De overwegend positieve weergave van de zomerkampen voor journalisten in de dagbladpers strookt met de analyse dat de gelijkschakeling van de pers in Nederland tijdens de bezetting soepel is verlopen.

Hoofdstuk 1: Inleiding

Introductie

Op 6 januari 2021 reis ik af naar Kasteel Cannenburch in Vaassen, een fraai kasteel dat honderden jaren lang door veel adellijke families werd bewoond. Aan die reeks kwam in de lente van 1940 een abrupt einde. Op 10 mei 1940 valt Duitsland Nederland binnen.¹ Al na een kleine week gaf de Nederlandse legerleiding, naar aanleiding van het bombardement op Rotterdam op 14 mei, zich over. De Blitzkrieg van Adolf Hitler had Nederland overrompeld. Weldra werd ook een reeks kastelen, waaronder Cannenburch, ingelijfd.

Na de overgave veranderde er direct veel. Om de Nederlanders te overtuigen van de nationaalsocialistische ideologie, moest het leven van de burgers beheerst worden. Vanaf mei 1940 volgde een maatschappijbeheersing met ‘fluwelen handschoen’, waarbij de nazi-ideologie tussen de regels door werd opgedrongen aan de Nederlandse bevolking. De pers vormde hier een belangrijk onderdeel van. Het was voor de Duitse bezetter zaak om zo snel mogelijk schrijvend Nederland aan de leiband te leggen.

Hoewel de repressie en propaganda vanuit de bezetter toenam naarmate de oorlog vorderde, gebeurde het gelijkschakelen na de overgave zonder veel dwang. De fluwelen handschoen werd ook in de pers toegepast, om zo het kritische Nederlandse volk beetje bij beetje de nieuwe orde bij te brengen. De Nederlandse journalisten werden gepaaid met nieuwe mogelijkheden. Een van deze mogelijkheden was deelname aan de zomerkampen voor journalisten, op het terrein van Kasteel Cannenburch, waar journalisten van 1941 tot 1943 werden onderworpen aan een nieuwe persleer.

Maar hoe gewillig was de Nederlandse pers om mee te doen in de nieuwe orde? In deze scriptie zullen de zomerkampen het uitgangspunt zijn binnen het bredere thema van de gelijkschakeling van de pers in Nederland. De hoofdvraag van deze scriptie luidt: In hoeverre werden de zomerkampen voor journalisten in 1941 positief gepresenteerd in de dagbladen? Deze vraag is interessant omdat hij ingaat op de effectiviteit van de kampen en iets kan zeggen over het succes van de gelijkschakeling van de Nederlandse pers. Om mijn hoofdvraag te beantwoorden, zal ik me richten op de volgende deelonderwerpen:

---

¹ T. Noble e.a., *Western Civilization: Beyond Boundaries* (Seventh edition, Wadsworth 2014), p. 803.

het persbeleid aan het begin van de oorlog, de inhoud en doelen van de zomerkampen, de presentatie van de zomerkampen door de ogen van de bezetter en de presentatie van de zomerkampen door de dagbladen die deelnemers afvaardigden naar de zomerkampen. Ik zal daarom, alvorens de conclusie te trekken, in vier verschillende hoofdstukken vier deelvragen behandelen: Ten eerste: Hoe verliep de overname van de pers door de bezetter? Ten tweede: Wat waren de zomerkampen voor journalisten? Ten derde: Hoe werden de zomerkampen gepresenteerd door de bezetter? Ten vierde: Hoe werden de zomerkampen gepresenteerd door deelnemende kranten? In de conclusie beantwoord ik de hoofdvraag en doe ik een suggestie voor vervolgonderzoek.

Inbedding en wetenschappelijke relevantie

Over het persbeleid tijdens de bezetting bestaat inmiddels veel literatuur. Zo schreef mediahistoricus Huub Wijfjes in zowel *Journalistiek in Nederland 1850-2000* als *De krant: een cultuurgeschiedenis* uitgebreid over de perstoestand tijdens de bezetting. In beide boeken passeren de zomerkampen de revue, al zij het kort. René Vos gaat in *Niet voor publicatie*, een vuistdik werk over de legale pers tijdens de bezetting, uitgebreid in op de nieuwe persorde. Daaronder vallen dus ook de zomerkampen, die kort langskomen. Tevens schrijft Lisette Lewin in *Het clandestiene boek* over de nieuwe orde. Ook is er een aflevering van *Andere Tijden* deels aan de kampen gewijd. Al deze bronnen, inclusief enkele verwijzingen, worden meegenomen in deze scriptie om een beeld van de kampen te schetsen.

Echter, al deze bronnen blijven aan de oppervlakte als het over de zomerkampen gaat. Ze beschrijven de kampen als onderdeel in de nieuwe persorde, maar gaan niet in op de invloed ervan. Op dat gebied wil ik nu een eerste stap gaan zetten, door te kijken naar de weergave van de kampen in de legale dagbladen. Mijn scriptie is wetenschappelijk relevant omdat ik een totaal nieuw veld toevoeg aan de bestaande historiografie over het onderwerp. Ik zal mij richten op de manier waarop de kampen worden neergezet in de pers. Deze scriptie zal daarom grotendeels inventariserend zijn en betreft een eerste stap op dit gebied. Tevens draagt deze scriptie een steentje bij aan een groter debat, in welke mate individuele dagbladen zich aanpasten aan de bezetting en welke rol deelname aan de zomerkampen hier mogelijk in speelde.

Methode

Ik heb ervoor gekozen om uitsluitend de reeks kampen uit 1941 te gebruiken voor mijn analyse. Naar mijn idee is dit de beste keuze, omdat deelnemers nog niet wisten wat ze te wachten stond en zo met open vizier naar Cannenburch trokken. Daarnaast ligt de zomer van 1941 het dichtst bij de persovername in 1940. Bovendien is, naar zal blijken in het onderzoek, in 1942 en 1943, sprake van andere omstandigheden. Ik zal voor het eerste deel van mijn scriptie, de introductie en beschrijving, voornamelijk de genoemde secundaire literatuur gebruiken. Vervolgens zal ik op basis van archiefstukken uit het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en de literatuur de inhoud en doelen van de zomerkampen formuleren. Om mijn vraag te beantwoorden, zal ik onderzoek doen naar een achttal kranten en deze vergelijken in hun berichtgeving. In deze vergelijking let ik op de hoeveelheid en de toon van de berichtgeving over de zomerkampen, van deelnemende dagbladen en enkele niet deelnemende dagbladen. Vanwege het feit dat namen van journalisten bij de krantenberichten ontbreken, zal ik mij in de analyse richten op de individuele kranten als geheel.

Hoofdstuk 2: De gelijkschakeling van de Nederlandse pers

De Nederlandse pers aan de vooravond van de bezetting

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog verkeerde de Nederlandse pers in een verzuilde sleur.² Er heerste persvrijheid. Van eensgezindheid was dus vrijwel geen sprake, Nederlandse kranten mochten zelf hun inhoud bepalen. Het beroep van journalist was niet beschermd en had minder aanzien dan in nationaalsocialistisch Duitsland. In het interbellum was de relatie met buurland Duitsland behoorlijk, getuige de opname van de afgetreden keizer Wilhelm II in Huis Doorn. De inval kwam daarom als een vervelende surprise, daar de Nederlandse regering verklaarde zich bij een nieuwe oorlog neutraal op te stellen. De dag na de overgave, op 15 mei, begon de bezetter al met het gelijkschakelen van de pers. In dit hoofdstuk beantwoord ik de vraag hoe de gelijkschakeling van de pers in Nederland verliep.

Controle van de pers in het eerste oorlogsjaar: de overname van het ANP

Het uiteindelijke doel van de Duitsers was om in Nederland ook een nationaalsocialistische staat te stichten.³ Uiteindelijk, zo was de gedachte vanuit de bezetter, zou de massa gemaakt moeten worden tot een eensgezinde groep die dezelfde ideologie aanhing. Hierbij was dwang ongewenst, dat zou veel Nederlanders juist niet overtuigen van de nieuwe orde. Voor de aanstaande gelijkschakeling van de pers gold hetzelfde.⁴ De dwang viel in het begin mee. Een prioriteit was de leiding en opvoeding van journalisten.⁵ Als zij, als 'volksvoorlichters', de nieuwe orde in hun werk naar buiten zouden brengen, zou de rest van het volk volgen. Dit is nauwgezet het gedachtegoed over de pers van de Duitse bezetter in 1940.

---

² René Vos, *Niet voor publicatie* (Amsterdam: Sijthoff 1988), p. 21.

³ *Andere Tijden*, aflevering: 'Marcherende journalisten', uitgezonden door VPRO/NTR op 14 december 2010, geraadpleegd via <https://www.anderetijden.nl/aflevering/389/Marcherende-journalisten>, 14'50"-14'55", laatst geraadpleegd op: 15-1-2021.

⁴ *Andere Tijden*, 'Marcherende journalisten', 9'15"-9'45".

⁵ Huub Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam: Boom 2004), p. 219.

De gelijkschakeling vond plaats in grofweg twee stappen. De eerste stap was de overname van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP), dat onmiddellijk na de overgave bezettersbezit werd.⁶ Op deze manier kreeg de bezetter de directe controle over persverklaringen. In de kranten verschenen daardoor geen berichten meer vanuit bijvoorbeeld Amerikaanse persbureaus en werd kranteninhoud beheerst door Duitse persverklaringen. Een kenmerkend aspect van de ontstane controle door de overname van het ANP zijn de ‘niet voor publicatie’-berichten.⁷ Het was een veelgebruikte methode om berichtgeving die niet strookte met de wensen van de bezetter te blokkeren. Kranten werden dan gewezen op hun onjuiste inhoud, die niet gepubliceerd mocht worden. Via deze inhoudelijke belemmeringen had de bezetter een flinke eerste stap in de gelijkschakeling gezet.

Controle van de pers in het eerste oorlogsjaar: vergaande institutionalisering

Stap twee was het ontstaan van een nieuwe reeks instituties. Hoewel de controle al groot was, moest deze institutionalisering ervoor zorgen dat er vaste regels en registers kwamen voor beroepsjournalisten. Om te beginnen werd op 6 juni 1940 de Raad van Voorlichting der Nederlandse Pers (RVV) in het leven geroepen.⁸ Tobie Goedewaagen, een historicus die al langere tijd nationaalsocialist was, ging de raad leiden. Deze instantie had een adviserende rol in de totstandkoming van een heleboel andere instituties.

In november 1940 werd het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten (DVK) opgericht, ook onder leiding van Goedewaagen.⁹ Dit departement had als taak het perslandschap opnieuw in te richten.¹⁰ In feite was dit departement een kopie van de Duitse *Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda*. Onder dit departement viel ook een afdeling Perswezen, onder leiding van een andere nationaalsocialist, Max Blokzijl. De afdeling Perswezen had als onderdeel van het DVK het feitelijke alleenrecht op het persbeleid.¹¹

---

⁶ Huub Wijfjes en Frank Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam: Boom 2019), p. 206.

⁷ Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 206.

⁸ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, p. 222.

⁹ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 107.

¹⁰ Ibidem, p. 162.

¹¹ Ibidem, p. 174-175.

Naast de RVV en het DVK ontstond de Kultuurkamer, een instituut om alle mensen die 'kunsten' uitoefenden te verenigen. Ook van deze instantie was Goedewaagen de leider. Binnen de Kultuurkamer ontvouwde zich het Persgilde, waarvan journalisten lid moesten zijn om in de sector te kunnen werken. Onder het Persgilde ontstond een nieuwe journalistenvakbond, het Verbond van Nederlandse Journalisten (VNJ). Het was als journalist eveneens verplicht hier lid van te zijn.¹² Zo waren de journalisten in een korte tijd lid van het Persgilde, het VNJ en stonden ze geregistreerd in een beroepsregister. Pas dan waren ze volwaardig journalist in de nieuwe orde.

Vanwege een verantwoordingsplicht aan het DVK en het feit dat J. Learbuch zowel het Persgilde als het VNJ leidde, was het VNJ met daarin de journalisten in feite monddood.¹³ Hun taken bleven beperkt tot administratieve bezigheden. Daarnaast kwamen er richtlijnen voor individuele journalisten in het Journalistenbesluit, uitgevaardigd begin mei 1941.¹⁴ Dat Journalistenbesluit was volgens de bezetter ingesteld om een einde te maken aan de 'charlatannerie' en het 'geestelijk zwendel' van de oude orde.¹⁵ Zo waren er ineens formele regels hoe journalisten zich moesten opstellen en belangrijker, hoe en wat ze moesten schrijven.¹⁶ Met al deze nieuwe instanties en regels werd het journalisten schier onmogelijk gemaakt om te ontkomen aan het werken in de nieuwe persorde.

Samenvattend zorgde de overname van het ANP voor een toestroom van louter Duitse persverklaringen en een flinke controle op de inhoud van krantenartikelen. Daarnaast werd het DVK met daaronder het Perswezen in het leven geroepen met de feitelijke controle over het persbeleid. Naast deze twee instanties ontstond de Kultuurkamer, met daarin het Persgilde. Onder het Persgilde ontstond het VNJ met daarin de machteloze journalisten. De rol van Goedewaagen, leider van zowel de RVV, het DVK als de Kultuurkamer is treffend voor deze reeks instituties. Hij kon zo beslissen wie er de instanties onder hem leidden, en zo indirect alleen de koers van het persbestel bepalen. Dit bestel was verder een gesloten cirkel, een plek van baantjeszoekers en onderlinge ruzies.¹⁷

---

¹² Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, p. 226.

¹³ Vos, *Niet voor publicatie*, 188.

¹⁴ Lisette Lewin, *Het clandestiene boek 1940-1945* (Amsterdam: van Genneep 1983), p. 59.

¹⁵ Lewin, *Het clandestiene boek* p. 59.

¹⁶ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, p. 231-232.

¹⁷ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 196.

Veel journalisten hadden het uitgangspunt om hun baan te houden.¹⁸ Onder welke leiding dan ook, het merendeel van de journalisten ging mee in het systeem en vooral verder met hun taak: journalist zijn. Daar veranderde de overname van het ANP niet veel aan. Het overgrote deel van de journalisten bleef zitten. Weinig journalisten of hoofdredacteuren, hoofdzakelijk joodse persmensen, vertrokken.¹⁹ Daarna kon de pers geruisloos gekanaliseerd worden binnen vele instituties, in handen van enkele collaborateurs. Sterker nog, deze aanpak van de bezetter legde de journalisten geen windeieren. Ze werden gepaaid met salarisregelingen, gunstige arbeidsvoorwaarden en allerlei sociale activiteiten.²⁰ Tot die activiteiten kunnen borreluurtjes, maar ook de zomerkampen worden gerekend. Vanwege het feit dat de voorwaarden voor journalistieke beroepsuitoefening, door de Duitse overname van het ANP en vergaande institutionalisering, zoveel strenger waren geworden, en toch het merendeel van de journalisten op zijn post bleef, mag geconcludeerd worden dat de gelijkshakeling van de pers na de overgave succesvol verliep.

---

¹⁸ *Andere Tijden*, 'Marcherende journalisten', 14'35"-14'45".

¹⁹ Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 206-208.

²⁰ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, p. 234.

Hoofdstuk 3: De zomerkampen voor journalisten

In dit hoofdstuk ga ik in op de vraag wat de zomerkampen voor journalisten waren. Ik ga na wat inhoud van de kampen was, wat de doelen van de kampen waren en waarom journalisten mee gingen naar Vaassen. Daarvoor kijk ik eerst naar de bestaande secundaire literatuur, aangevuld met de documentatie uit het Persgildearchief. Vervolgens bespreek ik de belangrijke bijdrage Tobie Goedewaagen tijdens de opening van de zomerkampen en concretiseer ik op basis van die bijdrage en de secundaire literatuur wat de doelstellingen van de kampen waren.

De inhoud van de zomerkampen op basis van de secundaire literatuur

De zomerkampen voor journalisten vonden plaats in de juni- en julimaanden van 1941 tot 1943. Iedere jaargang telde vier kampweken van zeven dagen, met op zaterdag een wisseldag.²¹ Naar ieder kamp gingen zo'n twintig tot 25 journalisten. In totaal zouden zo'n 250 journalisten deelnemen aan de kampen.²² De reden waarom de kampen na 1943 niet meer gehouden werden, had alles te maken met de oorlogssituatie. Duitsland was aan de verliezende hand. Na 1943 werd daardoor het persbeleid repressiever, gekenmerkt door dwang en minder gericht op een handreiking vanuit de nieuwe orde.²³ Het regime werd kortweg veel strenger. De zomerkampen zijn het belangrijkste overblijfsel van enkele activiteiten voor journalisten. Andere initiatieven waren de 'studieweken voor journalisten', een nieuwe persleer en een journalistenclub.²⁴ Deze initiatieven kwamen echter niet of nauwelijks van de grond.

In de aflevering van *Andere Tijden* die gewijd is aan de zomerkampen vertelt een toenmalige NSB'er en journalist dat het kamp kenmerken van een vakantie had. De sfeer was onschuldig, vermaak en 'jolijt', zoals in veel bronnen en kranten verschijnt, voerden de boventoon. Hier tussendoor werd via lezingen nationaalsocialistische voorlichting gegeven.²⁵ *Cannenburg en zijn bewoners* spreekt van 'veel sportactiviteiten, afgewisseld

---

²¹ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 185.

²² Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 213.

²³ Ibidem.

²⁴ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 185, alsmede 488.

²⁵ *Andere Tijden*, 'Marcherende journalisten', 3'10"-3'55".

met instructieve lezingen'.²⁶ In *De krant: een cultuurgeschiedenis* van Huub Wijfjes wordt eveneens kort ingegaan op de kampen. De sfeer, waarbinnen journalisten kennismaakten met de nieuwe eisen der tijd, zou er prettig en kameraadschappelijk geweest zijn. In een weldoordachte mix van jolijt, sport en serieuze aangelegenheden, maar een ongedwongen atmosfeer, werden journalisten met lezingen onderwezen in de volksvoorlichting en andere onderwerpen en problemen 'der nieuwe tijd'.²⁷ De meest accurate omschrijvingen worden gegeven in *Niet voor Publicatie* van René Vos en *Journalistiek in Nederland* van Huub Wijfjes. Vos beschrijft een reeks lezingen, toegespitst op geopolitiek, het nationaalsocialisme, aspecten van journalistiek en het rassenvraagstuk. Tussendoor zou er veel ruimte zijn voor sport en ontspanning. Hiermee waren de kampen overwegend 'zeer serieuze aangelegenheden'.²⁸ Wijfjes beschrijft de kampen in zijn boek als 'volkse activiteiten, afgewisseld met lezingen.' Hierin zat inhoud handig verpakt tussen de leuke activiteiten.²⁹ Geconcludeerd uit deze reeks secundaire literatuur bestond een kamp uit een afwisseling van vorming en ontspanning.

De inhoud van de zomerkampen op basis van het Persgildearchief

Voor een diepere kijk in de zomerkampen voor journalisten is het Persgildearchief uit het NIOD van belang. Er staan onder meer deelnemerslijsten, aanmeldbrieven, programmaboekjes en kamprapporten in. Deze documentatie gebruik ik om het beeld uit de secundaire literatuur aan te vullen.

Journalisten tonen zich in hun aanmeldingen over het algemeen enthousiast over deelname. De uitnodiging zelf – vanuit de kamporganisatie – is verder niet erg bijzonder. Deze is vrijblijvend en gericht aan alle journalisten. Opvallend is dat een enkele vrouw die zich aangemeld heeft een brief retour kreeg dat vrouwen niet welkom waren op de kampen.³⁰ Eveneens opvallend is de uitnodiging voor de kampen in het laatste jaar, in 1943. Hier staat duidelijk in dat het kamp beslist 'geen vakantie, maar een ernstige

---

²⁶ D.J.G. Buurman e.a., *De Cannenburch en zijn bewoners* (Arnhem: Walburg pers, tweede druk 2004), p. 180.

²⁷ Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 212-213.

²⁸ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 185.

²⁹ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, p. 235.

³⁰ NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 105 Persgilde, 3.2 Verbond voor Nederlandse Journalisten, inventarisnummer 2405 'Correspondentie met journalisten inzake de deelname', ingezien op 10-12-2020.

bezinning' betreft.³¹ Geconcludeerd kan worden dat het werven van deelnemers niet met dwang verliep.

Wat betreft de bezigheden op de kampen in 1941 en 1942 is duidelijk dat de kampleiding heeft geprobeerd uit te pakken. Zo zijn een pianist, een orgel, een accordeonspeler en enkele andere artiesten benaderd te komen optreden.³² Ook worden er verzoeken gestuurd naar kranten om edities op te sturen zodat de journalisten hun eigen krant kunnen lezen. Enkele kranten, bijvoorbeeld *De Telegraaf*, gaan akkoord.³³

De stukken in het archief over de zomerkampen worden interessanter als het over de scholing van journalisten gaat. Ongeveer een tiental sprekers wordt benaderd. Het zijn allemaal mensen die in de nieuwe orde actief waren. Zo geeft Tobie Goedewaagen zijn lezing over volksvoorlichting.³⁴ Er zijn twee lezingen die er wat mij betreft uitspringen. Allereerst die van J. C. Nachenius, die als rassendeskundige een voordracht geeft over de rassenleer. In zijn bijdrage is onder andere de stelling terug te vinden dat uiteindelijk alleen het Germaanse ras zal overblijven. Nachenius heeft geen wetenschappelijk bewijs, maar zegt dat ons gevoel 'ja' zegt op de vraag of rasvermenging gevaren met zich meebrengt.³⁵ K.W. Boekholt geeft op hetzelfde kamp een lezing over het bevolkingsvraagstuk. Een enorme reeks aan getallenlijsten vormt het middenrif van zijn betoog, maar in de conclusie sluit hij wel degelijk af met een duidelijk nationaalsocialistische toon. Hij stelt dat heel Nederland mee moet werken aan de nieuwe bevolkingspolitiek, waarin alleen erfelijk-gezonde kinderen geboren moeten worden, wat aansluit bij het betoog over rasvermenging van Nachenius. Nieuwe wetten, zoals een regel die trouwen tussen twee 'rassen' verbiedt, moeten hier voor zorgen.³⁶ De lezingen zijn overigens voorgelezen op de kampen in 1942. Per spreker werd het toen royale bedrag van 200 gulden uitgereikt.³⁷ Het geeft een indruk aan welke onderwerpen journalisten werden onderworpen.

---

³¹ NIOD, 105 Persgilde, inventarisnummer 2405 'Correspondentie met journalisten inzake de deelname'.

³² NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 105 Persgilde, 3.2 Verbond voor Nederlandse Journalisten, inventarisnummer 2406 'Verzorgen van vermaak en afleiding tijdens de kampen', ingezien op 10-12-2020.

³³ NIOD, 105 Persgilde, inventarisnummer 2406 'Verzorgen van vermaak en afleiding tijdens de kampen'.

³⁴ NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 105 Persgilde, 3.2 Verbond voor Nederlandse Journalisten, inventarisnummer 2410, 'Houden van lezingen en voordrachten van verschillende personen tijdens de zomerkampen', ingezien op 10-12-2020.

³⁵ NIOD, 105 Persgilde, inventarisnummer 2410, 'Houden van lezingen en voordrachten van verschillende personen tijdens de zomerkampen'.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

Ook is er een kamprapport overgebleven. In het rapport over 1942 staat dat er nu echt 'geen tegenstanders meer zijn van de nieuwe orde'.³⁸ Kranten die weggebleven zijn, zoals *De Telegraaf*, krijgen een veeg uit de pan. In het slot van het rapport stelt de rapporteur dat deelnemers aan de zomerkampen voorrang moeten krijgen in sollicitaties en een hoger salaris moeten verdienen dan journalisten die niet deelnamen. Zo zou er een 'elitekern' kunnen ontstaan vanuit de Canneburgh-gangers.³⁹ Voortaan zou uit deze kern gerekruteerd kunnen worden voor de voortzetting van een Nederlands persbeleid. In het archief zijn ook enkele terugblikken van deelnemers terug te vinden. In de ingezonden brieven staan uitspraken als 'kameraadschap die nergens zijn gelijke vindt', 'ik wil een kampstempel op mijn journalistenpas' en 'dit jaar betekende nog meer dan het jaar ervoor'. Het laatste gegeven onthult dat er journalisten waren die ook in 1941 al meegingen en dus overtuigd waren van de nieuwe orde en het nut van de zomerkampen. Nergens staan namen vermeld.⁴⁰ Hoewel veel van deze documentatie uit 1942 komt, is dit een waardevolle indruk van de kampen van achter de schermen. Het biedt een breder overzicht van wat de journalisten daadwerkelijk te wachten stond in Vaassen.

De doelen van de zomerkampen: de kunst der volksvoorlichting

'Het beginsel der volksvoorlichting is het werven en winnen van mensen voor een idee. Zij is in ruimen zin reclame, suggestie, psychische machtsuitoefening over een publiek dat zij winnen wil. Haar onveranderlijk doel is de mensen te overreden en te overtuigen van de juistheid van een idee.'⁴¹

Tobie Goedewaagen sprak onder andere deze woorden uit aan het begin van de zomerkampen voor journalisten in 1941. In een ellenlange redevoering, getiteld 'De kunst der volksvoorlichting', werd de aangekomen journalisten verteld over het

---

³⁸ NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 105 Persgilde, 3.2 Verbond voor Nederlandse Journalisten, inventarisnummer 2413 'Rapport van de kampleider inzake het zomerkamp van 13 juni tot 10 juli', ingezien op 10-12-2020.

³⁹ NIOD, 105 Persgilde, inventarisnummer 2413 'Rapport van de kampleider inzake het zomerkamp van 13 juni tot 10 juli'.

⁴⁰ NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 105 Persgilde, 3.2 Verbond voor Nederlandse Journalisten, inventarisnummer 2414 'Uittreksel van ontvangen brieven van deelnemers aan de zomerkampen', ingezien op 10-12-2020.

⁴¹ Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 213.

journalistiekberoep. Deze redevoering, waarvan bovenstaand citaat de meest treffende woorden zijn, mag gerust gezien worden als de kernachtige formulering van de taken van de journalist.. Daarom neem ik kort de hoofdpunten van deze redevoering door, om een beeld te schetsen van hoe de bezetter de journalistiek wilde veranderen in een leer van de volksvoorlichting.

De volksvoorlichting kenmerkt zich volgens Goedewaagen door militante en missionaire eigenschappen, die broodnodig zijn om mensen te winnen.⁴² Volksvoorlichting is een missie met de journalisten als uitvoerders. De voorlichter moet hiervoor de actualiteit perfect beheersen en kunnen vereenvoudigen tot een waarheid, om zo de massa 'in het heden te laten leven'.⁴³ Op die manier staan de volksvoorlichters boven de massa, die ze als passieve eenheid kunnen besturen. De mening van de massa staat of valt zo door volksvoorlichters.⁴⁴

Een ander speerpunt is de toekomstige 'leer' om de volksvoorlichting te verbeteren. Verder wordt er afgerekend met de democratie, die voor versplintering in de volksvoorlichting heeft geleid en de vrijheid van meningsuiting, die plaats moet maken voor een eenduidige overtuiging vanuit journalisten in de richting van lezers. De redevoering verheft de journalisten tot belangrijke figuren in de natie. Deze mensen moesten voortaan binnen één waarheid schrijven, een eenduidige waarheid die geen tegenwaarheid nodig zou hebben.⁴⁵ Wanneer dit het geval zou zijn, zou de passieve massa vanzelf volgen. De inhoud van deze openingsredevoering van Goedewaagen moest voor een nieuw fundament de toekomstige journalistiek zorgen. Het opvolgen hiervan door de deelnemers gold dan ook als een van de hoofddoelen van de zomerkampen.

De doelen van de zomerkampen op basis van de secundaire literatuur

Twee kamp-overstijgende doelen van de bezetter waren het stichten van een nationaalsocialistische staat en het scheppen van een nieuwe volksvoorlichting. De zomerkampen zijn van beide grotere doelen een kleiner instrument. Deze kampen zelf moesten allereerst voor collegialiteit en vertrouwen onder de journalisten zorgen.⁴⁶ Als

---

⁴² T. Goedewaagen en W. Goedhuys, *De kunst der volksvoorlichting*, Rede, uitgesproken op het 1^e zomerkamp voor journalisten, Kasteel Cannenburgh Vaassen, 14 juni 1941.

⁴³ Goedewaagen en Goedhuys, *De kunst der volksvoorlichting*, 14 juni 1941.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, p. 229.

⁴⁶ Goedewaagen en Goedhuys, *De kunst der volksvoorlichting*, 14 juni 1941.

de journalisten naar huis keerden en terugdachten aan het kamp, zou er een 'Cannenburgheer geest'⁴⁷ moeten beklijven die de journalist zou herinneren aan de vrolijke sfeer en de geleerde lessen. De zomerkampen op het kasteel hadden zodoende de functie om journalisten te verbinden in een fijne sfeer en voor te bereiden op een gezamenlijke toekomst. Uiteindelijk was deze bijeenkomst van journalisten cruciaal om ze collectief binnen de nieuwe orde te laten schrijven. Het vermaak en de fijne sfeer zijn dan ook een middel om de deelnemers positief en als geheel te laten aanbelden in de vormende kant van het kampprogramma: de lezingen.

In dat kamponderdeel werden zij ingeleid in de nieuwe manier van volksvoorlichting en ander nationaalsocialistisch gedachtegoed. De journalisten maakten op een 'niet opgedrongen' manier kennis met de eisen en vraagstukken van de nieuwe tijd, die aan het volk voorgelegd dienden te worden.⁴⁸ Het onderwerpen van journalisten aan deze nieuwe ideeën, met de volksvoorlichting voorop, vormde het belangrijkste doel van het kampprogramma. Dit werd echter keurig verpakt in een fijne, gebroederlijke sfeer en tussen leuke activiteiten en ander vermaak door. De literatuur onderschrijft dat. Zo maakten de journalisten, onbewust en in een fijne omgeving, vanzelf kennis met de serieuze en belangrijkste kant van het kampprogramma: de vormende lezingen.

Waarom namen journalisten deel aan de zomerkampen?

Waarom meldden journalisten zich aan voor de kampen? René Vos geeft een paar mogelijke redenen in *Niet voor publicatie*. Ze zagen de kampen als een mooie kans om ertussen uit te kunnen. Een ander deel ging mee vanuit overtuiging en leergierigheid, zij raakten dus enthousiast van de nieuwe persideeën en wilden actief meedoen aan de nieuwe orde. Sommigen deden dit uit eigenbelang, sommigen uit overtuiging voor het nationaalsocialisme. Ook was er een groep die puur uit dwang van de hoofdredactie ging, uit angst om hun baan te verliezen.⁴⁹ In *Andere Tijden* wordt ook gesteld dat journalisten meegingen omdat het op een vakantie leek, die de Duitsers ook nog eens betaalden.⁵⁰ Er waren dus ook deelnemers die niet in de eerste plaats voor de vormende aspecten meegingen.

---

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 185.

⁵⁰ *Andere tijden*, 'Marcherende journalisten', 20'20"-20'25".

Al met al kan de kampinhoud gezien worden als lichamelijke en geestelijke 'verkwikking'.⁵¹ Van hieruit moesten de deelnemers een systematische start maken in de opleiding tot goede journalist binnen de nieuwe ideeën van de bezetter. Het hoofddoel was om de serieuze boodschap tussen de activiteiten door in de hoofden van de deelnemers te trechteren. Zij werden geschoold in het nationaalsocialistische gedachtegoed en gekneed tot goed functionerende volksvoorlichting binnen die ideologie.⁵² Zo moest de pers een 'spiegel der natie' worden, oftewel het goede voorbeeld geven aan burgers.⁵³ In dat licht moet het nut van de kampen vanuit de bezetter gezien worden.

---

⁵¹ Buurman e.a., *De Cannenburch en zijn bewoners*, p. 180.

⁵² Lewin, *Het clandestiene boek*, p. 59 alsmede Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 212-213.

⁵³ *Ibidem*.

Hoofdstuk 4: De presentatie van de zomerkampen vanuit de bezetter

De Nederlandsche Journalist (DNJ) gold ten tijde van de bezetting als het maandblad van het VNJ en dus als blad voor alle Nederlandse journalisten. Het werd zodoende gemaakt door de bezetter en moet daarom een antwoord geven op de vraag hoe de zomerkampen werden gepresenteerd door de bezetter. Zodoende is de documentatie in *DNJ* van waarde om in de analyse te kunnen concluderen of dagbladen ook in diezelfde toon schreven als dit maandblad. In dit hoofdstuk zal ik daarom weergeven hoe de kampen werden beschreven in *DNJ*.

Het eerste jaar van de zomerkampen is het meest uitgebreid beschreven in *DNJ*. Vrijwel een hele editie in de zomer van 1941 is besteed aan de kampen. Wat opvalt is dat met veel bombarie wordt geschreven over de gebeurtenissen in Vaassen. De krant is weinig samenhangend en is qua inhoud zeer eenzijdig, gekenmerkt door zweverige kopjes als ‘olie in de lampen’ en ‘overpeinzingen’.

Het doel, een grondslag te leggen voor een nieuwe geest en leer in de Nederlandse journalistiek⁵⁴, is volgens *DNJ* zeker bereikt. Hoewel er slechts 100 van de 1600 ingeschreven journalisten uit Nederland mee zijn geweest, moet dat volgens het voorwoord van dit nummer genoeg zijn voor een nieuwe perselite, een kern, zoals we die ook in het kamprapport uit het vorige hoofdstuk hebben gezien.⁵⁵ De gegeven lezingen zijn ‘zeldzaam instructief’ geweest en leidden tot discussies die ‘onmogelijk samen te vatten zijn’. Daarnaast was de stemming ‘niet nodig te beschrijven’ omdat deze ‘te mooi om na te vertellen was’. Er heerste volgens het blad een enorme kameraadschap, waardoor deelnemers na de kampen vrienden door het hele land zouden hebben.

De tweede week was volgens *DNJ* als een muziekstuk.⁵⁶ Met de kampleiding als een uitstekende dirigent die de spelers van het stuk, de deelnemers, perfect door het kamp heen gidste. Ook was er op het einde van de weken een reüniedag. Hier zou massaal over het kameraadschap, maar bovenal over het inhoudelijke ‘gewin’ zijn gepraat.⁵⁷

---

⁵⁴ *De Nederlandsche Journalist*, ‘Hooimaand/Oogstmaand’, juli/augustus 1941, p. 2.

⁵⁵ *DNJ*, juli 1941, p. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁵⁷ *Ibidem*.

De berichtgevers van *DNJ* waarschuwen voor negatieve geluiden die bij terugkeer huiswaarts. Bij terugkomst zullen de deelnemers bespot worden door tegenstanders van de nieuwe orde. De spot wordt 'een typische uiting van verblindheid' en 'verkettering van de oude orde' genoemd, die ontstaan zou zijn door 'moordende verdeeldheid' in de samenleving. Maar de haat is volgens het blad ook nog ergens goed voor. Deze zou namelijk de 'goede en strijdvaardige' volksvoorlichter onderscheiden van de modale journalist.⁵⁸ Het zijn heftige teksten die de zomerkampen en de nieuwe orde in het zonnetje zetten. Iedere vorm van nuance ontbreekt.

Ook over de tweede jaargang wordt op deze manier bericht. In 1942 lag volgens het blad, op verzoek van de deelnemers, de focus minder op jolijt en meer op het instructieve.⁵⁹ Ook deze kampreeks was een memorabele volgens *DNJ*. Het meest treffende citaat: 'De bouwstenen die de deelnemers aangereikt hebben gekregen kunnen zij nu zelf doorgeven aan lezers.' Zo moesten de inzichten op het zomerkamp worden aangereikt aan de maatschappij.⁶⁰ Duidelijk is dat de zaak in 1942 al serieuzer was geworden dan in het introductiejaar 1941. In *DNJ* verschijnen ook getuigenverslagen, hoewel deze altijd anoniem zijn.⁶¹ De inhoud laat de vraag opkomen of de verslagen echt van deelnemers zijn of zijn aangedikt door de makers van *DNJ*.

Is er dan geen tegengeluid vanuit de deelnemers? Absoluut wel. Gerard Groeneveld schreef in *De Volkskrant* in 2001 als oud-deelnemer over enkele kampbelevissen. Zo werd er 'gegrinnikt' tijdens een lezing, die dus niet door iedereen serieus zou zijn genomen.⁶² Ook werden er Franse en Amerikaanse liederen gezongen door een groep deelnemers bij het haardvuur. Tijdens dit schouwspel weigerden enkele 'geüniformeerden, die zonder succes getracht hadden volksche wijzen te lanceren'⁶³ mee te zingen. Het lijkt erop dat het hier gaat om de overtuigde nationaalsocialisten op het kamp. Het is dus onwaarschijnlijk dat iedere deelnemer van de kampen overtuigd raakte van alles wat werd verteld. Bovendien zou de eenheid niet zo groot zijn als wordt geschetst in *DNJ*. Toch is dit blad van waarde, omdat *DNJ* een perfect voorbeeld is van een gelijkgeschakelde weergave van de zomerkampen en de nieuwe orde. Ik neem dit voorbeeld dan ook mee als ideaalbeeld van de gelijkgeschakelde pers.

---

⁵⁸ Ibidem, p. 2-3.

⁵⁹ *De Nederlandsche Journalist*, 'Oogstmaand', augustus 1942, p. 3.

⁶⁰ *DNJ*, augustus 1942, p. 2.

⁶¹ *DNJ* juli/augustus 1941, alsmede *DNJ* augustus 1942.

⁶² Gerard Groeneveld, 'Journalist op kamp voor de nieuwe orde' in *De Volkskrant* 21 april 2001.

⁶³ Groeneveld, 'Journalist op kamp voor de nieuwe orde', *De Volkskrant* 21 april 2001.

Hoofdstuk 5: De presentatie van de zomerkampen voor journalisten in de dagbladers

Aanpak

Ik heb ervoor gekozen om op basis van de inhoud van kranten iets te zeggen over de manier waarop de zomerkampen worden beschreven. Is er berichtgeving en zo ja, is deze berichtgeving positief, neutraal of negatief? Ligt de inhoud juist meer op de 'leuke' dingen of op de vorming en de taak van de journalist? Dit zal hoofdzakelijk mijn analyse vormen. Het opzoeken van de benodigde informatie gaat in een paar stappen. Zo heb ik in het NIOD een namenlijst gevonden met deelnemers aan de journalistenkampen. Van deze lijsten kan geconcludeerd worden dat ze alles behalve compleet waren. Van veel deelnemende journalisten is niet bekend bij welke krant ze in dienst waren, waardoor het onbegonnen werk was om op basis van hun achternaam gericht onderzoek te doen. Überhaupt zijn namen van schrijvers onder artikelen nauwelijks te vinden. Daarom blijven alleen de kranten over.

Deze kranten zijn aan de namen van individuele journalisten verbonden. Ik heb ze op een rij gezet en gekeken welke kranten een archief hebben in Delpher. Hierdoor viel een deel van de kranten af. Ik heb vervolgens de deelnemerslijst per week, dus per data dat de journalisten op kamp waren, gebruikt. Ik heb steeds de twee edities nadat een journalist terugkeerde uit Vaassen onderzocht. Zo heb ik alleen de weken bekeken dat er een journalist mee was, om een maximale invloed van die individuele journalist te onderzoeken. Zodoende heb ik de volgende kranten onderzocht: *Limburgsch Dagblad*, *De Agrarische Pers*, *De Grondwet*, *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, *Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij* en *De Telegraaf*.

Ter aanvulling heb ik twee dagbladen onderzocht die allebei niet in zijn gegaan op de uitnodiging voor de rit naar Vaassen, te weten *De Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad*. Ik wil onderzoeken of deze bladen wellicht niet of anders berichtten over de zomerkampen.

Deelnemende kranten: regionale pers

In de documentaire van *Andere Tijden: marcherende journalisten*, wordt gesteld dat de regionale pers, uit het noorden, oosten en zuiden van Nederland, een prioriteit was als het ging om het bijbrengen van de nieuwe persorde.⁶⁴ Dit zou wellicht kunnen komen doordat die pers het meest gemoderniseerd moest worden. Met de mate van steun voor de nieuwe orde had het niets te maken. Nationaalsocialistische aanhangers zaten in principe overal door Nederland, van boeren tot gegoede burgerij.⁶⁵

Het eerste dagblad dat ik heb onderzocht, is het *Limburgsch Dagblad* uit Heerlen. Vanuit het *Limburgsch Dagblad* ging minstens één persoon richting Kasteel Cannenburch. Na een blik op de krant bleek het een van de hoofdredactieleden te zijn. Wat opvalt is dat wanneer een willekeurige editie van de krant wordt bekeken, de toon al erg pro-Duits is. Zo stelt de krant dat Duitsland het Griekse eiland Kreta heeft veroverd op 'de vijand'.⁶⁶

Drie dagen na afloop van het eerste journalistenkamp, op 24 juni 1941, bericht de krant over de eerste kampweek. De toon is zeer positief. Iedereen wilde mee, maar er moest zelfs geloot worden. Zij die zich 'uit ideologische oogpunten' hadden aangemeld, zouden voorrang hebben gekregen.⁶⁷ Dit duidt op een mogelijke selectie door de kampleiding, alhoewel dit niet te verifiëren is op basis van het NIOD-archief. Verder moet het benoemen van de aanwezigheid en redevoering van Goedewaagen en enkele speerpunten uit de lezingen de bezetter tevreden hebben gestemd. In dat licht is het *Limburgsch Dagblad* een voorbeeld van een krant die gewillig schrijft in de nieuwe orde.

De tweede krant die ik meeneem is de *Agrarische Pers* uit Meppel, overduidelijk een christelijk blad. Hierin vallen de vele artikelen over de kwalijkheid van het bolsjewisme op.⁶⁸ De *Agrarische Pers* stuurt ten minste twee afgezanten naar Vaassen. De eerste afgezant levert geen ervaringen op in de krant. Wel volgt er op 11 juli een beschouwing over het Nederlandse volk, dat op een tweesprong zou staan tussen het goede en het kwade, en zodoende voor het goede, moedige nationaalsocialisme zou

---

⁶⁴ *Andere tijden*, 'Marcherende journalisten', 12'50"-13'00".

⁶⁵ Rijksuniversiteit Groningen, 'NSB partijgeschiedenis', Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, <https://dnpp.nl/dnpp/pp/nsb/geschied>, laatst geraadpleegd op 22-1-2021.

⁶⁶ *Limburgsch Dagblad*, jaargang 24, no. 129, 3 juni 1941, geraadpleegd op 23-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010414610:mpeg21:pdf>.

⁶⁷ *Limburgsch Dagblad*, jaargang 24, no. 147, 24 juni 1941, geraadpleegd op 23-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010414628:mpeg21:pdf>.

⁶⁸ *Agrarisch Nieuwsblad*, jaargang 5, no. 1282, 24 juni 1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010892318:mpeg21:pdf>.

moeten kiezen.⁶⁹ Het is geschreven door W. Goedhuys, een van de sprekers op de zomerkampen. Dit hint op een grote invloed van de bezetter op de inhoud van de *Agrarische Pers*.

Op 15 juli verschijnt er in de Drentse krant een bericht over de zomerkampen. De focus ligt vooral op het enorme succes, de verbroedering en het gemeenschappelijke, uitzonderlijke beeld van de nieuwe persgemeenschap. De journalisten worden in het nummer de 'vulpenridders' genoemd en de vraagstukken die zijn besproken zijn 'brandend'. Overeenkomst is gegroeid omdat de journalisten van hetzelfde ras waren, zo schrijft de krant.⁷⁰ Opvallend is dat de krant het kamp ook linkt aan de strijd tegen het bolsjewisme, waar niet aan gerefereerd werd in het kampprogramma. Dit neemt niet weg dat de *Agrarische Pers* in de berichtgeving weinig twijfel laat bestaan. De krant weerspiegelt de nieuwe orde in de berichten.

Het derde dagblad met een deelnemer op de lijst is *De Grondwet*, met het hoofdkantoor in het Brabantse Roosendaal. Een blik op de krant van 16 juni verraadt dat *De Grondwet* een stuk gematigder van toon is. In die editie verschijnt een bericht over het eerste zomerkamp, dat dan net begonnen is. Het is eigenlijk een samenvatting van de redevoering van Goedewaagen over de kunst die volksvoorlichting heet.⁷¹ Het lijkt een publicatie met een vrij neutrale strekking.

De terugkeer van de afgezant op 27 juni leidt tot een artikel over de tweede kampweek in de editie van 30 juni. Het verhaal is niet geïnspireerd op de ervaringen van de afgezant. Het is opnieuw een vrij neutraal artikel, waarin kortweg het succes besproken wordt, de kameraadschappelijke sfeer beschreven wordt, en de beschrijving gebaseerd is op bronnen van het ANP⁷², dat toentertijd in Duitse handen was. Dit verklaart waarschijnlijk ook de toon van het eerste bericht in de krant van 16 juni. Over *De Grondwet* kan op basis van de krantenberichten geconcludeerd worden dat het blad de persverklaringen van het ANP overnam, maar niet fanatiek meedeed aan de nieuwe orde.

---

⁶⁹ *Agrarisch Nieuwsblad*, jaargang 5, no. 1297, 11 juli 1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010892789:mpeg21:pdf>.

⁷⁰ *Agrarisch Nieuwsblad*, jaargang 5, no. 1300, 15 juli 1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010892792:mpeg21:pdf>.

⁷¹ *Dagblad De Grondwet*, jaargang 79, no. 139, 16 juni 1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMGARO01:000179845:mpeg21:pdf>.

⁷² *Dagblad De Grondwet*, jaargang 79, no. 151, 30 juni 1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMGARO01:000179857:mpeg21:pdf>.

De vierde regionale krant die ik onderzocht heb is de *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, waarvoor ten minste twee mensen naar Vaassen gingen. Interessant is dat in deze krant informatie te vinden is over hun functies. Zo was één afgezant een hoofdredacteur, terwijl de andere in de normale redactie zat. Dit leidt tot verschillen in de berichtgeving, al is niet zeker te zeggen of dit door hun functie komt of niet.

In de eerste kampweek vertrekt het hoofdredactielid naar Vaassen. Als afsluiting van dit kamp verschijnt een bericht over de eerste kampweek in de krant van 21 juni. Vooral de vormende elementen staan centraal. De krant lijkt uit te pakken met uitspraken als ‘nimmer werden journalisten op deze wijze bijeengeroepen’ en ‘wat op De Cannenburgh mogelijk is, moet ook in het groot mogelijk zijn’.⁷³ Ook moet ‘de ondergang van het Germaansche ras’ worden voorkomen en passeren ook de richtlijnen voor de krant, uit de lezing van Wouter Hulstijn, de revue. Ook wordt gesteld dat de gehouden lezingen als leidraad gelden voor de dagelijkse arbeid van de journalisten.⁷⁴

De redacteur van het blad trekt een week later naar Vaassen, dat overigens op een steenworpafstand van Apeldoorn ligt. Het bericht is compleet anders. Allereerst is het een stuk korter, en is het veel meer een ervaring dan een nationaalsocialistisch geladen bericht over orders voor journalisten. Het is meer gebaseerd op de ontspannen kant van het kamp en minder op de vorming. Zo zijn de kameraadschap en de sfeer belangrijke onderdelen van het stuk.⁷⁵

Wat dat betreft is de *Nieuwe Apeldoornsche Courant* een interessant dagblad, gezien het verschil in de twee artikelen. In de documentaire van *Andere Tijden* werd reeds gesteld dat het serieus runnen van de krant en daarmee ook het aanpassen aan de oorlogssituatie echt een taak van de hoofdredactie was.⁷⁶ Het kan verklaren waarom het artikel over de kampweek van de hoofdredacteur serieuzer van aard is. De redactieleden hadden hier waarschijnlijk weinig benul van. Dit gegeven kan de focus op de sfeer en jolijt verklaren. Al met al is de *Nieuwe Apeldoornsche Courant* behoorlijk begaan met de wensen van de bezetter.

---

⁷³ *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, jaargang 38, no. 13082, 21-6-1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCODA01:000159478:mpeg21:pdf>.

⁷⁴ *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, no. 13082, 21-6-1941.

⁷⁵ *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, jaargang 38, no. 13088, 28-6-1941, geraadpleegd op 24-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCODA01:000159484:mpeg21:pdf>.

⁷⁶ *Andere tijden*, ‘Marcherende journalisten’, 0’50”-1’10”.

Landelijke dagbladen met deelnemers: *Het Volk* en *De Telegraaf*

Als belangrijkste blad van het grotere persconcern *De Arbeiderspers*, had *Het Volk* een kritische positie ingenomen tegen het oprukkende nationaalsocialisme vlak voor de oorlog. Wegens een financiële noodsituatie zag de directie van *Het Volk* geen andere oplossing dan na de overgave toch steun te vragen bij de Duitse bezetter. De krant bleef zodoende bestaan, maar werd, net als alle andere bladen binnen *De Arbeiderspers* in augustus 1940 gelijkgeschakeld.⁷⁷ Het aantal abonnees daalde snel en de krant werd qua inhoud steeds nazistischer.

Vanaf 21 juni tot en met 11 juli gaan er volgens de lijsten dan ook maar liefst drie redacteuren van *Het Volk* naar de zomerkampen. Verspreid over de weken worden vooral de voordrachten genoemd, in het bijzonder de opening over volksvoorlichting van Goedewaagen. Hierdoor komt de inhoud van *Het Volk* grotendeels overeen met de regionale dagbladen, en voegt *Het Volk* duidelijk nog meer toe aan de persverklaring die het ANP opstelde. Zo wordt in een bericht gewaarschuwd voor ‘laster en haat’ bij terugkeer op de werkplek, buiten de ‘Cannenburgheer geest’. Juist die journalist weet beter, wordt gesteld, en ‘zal zich nog harder inzetten nu hij weet waarvoor hij het doet’, want ‘het volk moet van nieuw leven doordrongen worden’.⁷⁸ Op 12 juli, een dag na het einde van de kampen, wordt beredeneerd dat een toekomst met het nationaalsocialisme ‘een zekerheid’ is, binnen een ‘Germaansche staat die langer dan 100 jaar zal bestaan’. Het loslaten van oude overtuigingen, zo wordt geschreven, is lastig, maar de nieuwe orde is ‘onvermijdelijk’.⁷⁹ Zo is *Het Volk* ten tijde van de eerste kampen een gelijkgeschakelde krant, die absoluut de nieuwe orde naar buiten brengt.

De Telegraaf nam tijdens de Tweede Wereldoorlog een verwarrende positie in, mede vanwege de veelvoud aan hoofdredacteuren. Zo probeerde de krant zich vooral in het begin op de vlakte te houden, maar kwamen er ook controverses aan het licht met antisemitische uiteenzettingen.⁸⁰ Uiteindelijk zou het blad pas in 1944 echt gelijkgeschakeld worden. Van *De Telegraaf* trekt ten minste één journalist naar Vaassen. Vlak na de terugkomst van die persoon verschijnt een droog bericht, dat grotendeels

---

⁷⁷ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 117.

⁷⁸ *Het Volk*, jaargang 42, no. 17011, 5 juli 1941, geraadpleegd op 30-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011117908:mpeg21:pdf>.

⁷⁹ *Het Volk*, jaargang 42, no. 17018, 12 juli 1941, geraadpleegd op 30-12-2020 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011117908:mpeg21:pdf>.

⁸⁰ Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 217-218.

overeenkomt met de gebeurtenissen op de kampen. Dit voegt dus niets toe en past bij een krant die de berichten van het ANP overneemt en er verder geen schep bovenop doet.

Op 14 juli, als de kampen voorbij zijn, volgt echter een unieke slotbeschouwing. Volgens de lijsten van deelnemers was er, wellicht door een fout in de documentatie, in die laatste week niemand van *De Telegraaf* mee. Het verslag is sowieso apart. Er is nauwelijks doorheen te komen, het staat vol met literaire, schier onbegrijpelijke zinnen en beschrijft vooral de sfeer in het kamp, die volgens dit artikel lang niet zo goed was als voorgesteld werd door de bezetter.

De auteur beschrijft op het oog de dubieuze praktijken op het kasteel met 'dat dit schoons schreit om een omgeving, die in waardiger toestand wordt geboden, dan de tegenwoordige'.⁸¹ Mogelijk is dit een steek onder water, dat de bezetting niet waardig genoeg is voor Cannenburch. Ook wordt de kampleider als een 'stumpert' beschreven en doet een verhaal de ronde dat een van de deelnemers, die was opgekomen voor zijn eigenbelang als journalist, in de kasteelvijver werd gegooid.⁸² Het is gewoonweg niet te achterhalen of *De Telegraaf* in de laatste week aanwezig was. Misschien was deze beschrijving juist een tactiek, een sensatie die verschool in het verlangen om het liefst op de vlakte te blijven. Het lijkt op een vleugje kritiek tussen de regels door. Uit de inhoud van dit artikel blijkt sowieso geen volledige welwillendheid tegenover de bezetter, maar ook geen openlijke kritiek op de zomerkampen.

Geen deelnemers: *De Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad*

De Volkskrant opereerde in het begin van de oorlog in de ruimte die er nog was, zonder veel bemoeienis van de bezetter. In die tijd was de krant qua betekenis nog relatief klein en uiteindelijk zou deze in het najaar van 1941 verdwijnen, onder andere na een groteske protestactie van de redactie.⁸³ Mede vanwege deze acties is de krant interessant om te bekijken.

---

⁸¹ *De Telegraaf*, jaargang 49, no. 18287, 6 juli 1941, geraadpleegd op 2-1-2021 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:110583411:mpeg21:pdf>.

⁸² *De Telegraaf*, jaargang 49, no. 18295, 14 juli 1941, geraadpleegd op 2-1-2021 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:110583422:mpeg21:pdf>.

⁸³ Wijfjes en Harbers, *De krant. Een cultuurgeschiedenis*, p. 215.

De Volkskrant spreekt namelijk wel degelijk over de kampen, bijvoorbeeld op 21 juni. Het bericht heeft de weinig betekenende titel 'Hoe de week verder is doorgebracht'.⁸⁴ De krant vermeldt verder de meest basale informatie die in de andere kranten eveneens verscheen en verwijst hiervoor naar het ANP. De krant schrijft niets teveel over de zomerkampen. De genoemde protestacties geven aan dat *De Volkskrant* weinig affectie met de Duitsers had en dat de lezers en redacteuren het zat waren om uitsluitend vanuit bezettersoogpunt te lezen en werken. Maar hoewel de berichtgeving over de zomerkampen niet enthousiast is, past de krant wel op om niet te kritisch te schrijven. *De Volkskrant* werkt niet bewust mee aan de nieuwe persorde, maar staat dankzij de berichtgeving over de kampen wel degelijk onder de invloed van de bezetter. Dit gegeven bevestigt dat vrijwel iedere krant in meer- of mindere mate onder invloed van de bezetter stond. Hiermee is *De Volkskrant* waardevol in het debat over het succes van de gelijkschakeling van de pers.

Ook het *Algemeen Handelsblad*, toentertijd een van de grootste dagbladen van Nederland, zond niemand naar de kampen, maar berichtte wel over de bezigheden op Kasteel Cannenburch. Al aan het begin van de oorlog lette de bezetter op het *Algemeen Handelsblad*, dat onder meer een 'vergaarbak van anti-Duitse ideeën' werd genoemd. In de zomer van 1941, nog tijdens de eerste reeks zomerkampen, vond een inval plaats, en werden de leiders gevangen gehouden.⁸⁵ Vanaf dat moment had de bezetter de volledige controle over de krant.

Deze switch is duidelijk terug te zien in de berichtgeving. Op 21 juni wordt bericht over het afgeronde, eerste zomerkamp. De toon van de berichtgeving is niet enthousiast. De helft van het artikel bestaat uit een lijst namen van sprekers en het programma. Opvallend is dat een ander groot deel van het stuk gewijd is aan de geschiedenis van het kasteel, dat in slechte staat zou verkeren. De krant noemt het daarom een 'degradatie' dat zo'n mooi oud kasteel nu dienst doet als hotel voor een journalistenkamp.⁸⁶ Daarmee is het *Algemeen Handelsblad* het minst enthousiast en het meest kritisch van alle onderzochte kranten. Een kleine maand later, op 13 juli, is het *Algemeen Handelsblad* inmiddels een week ingelijfd door de bezetter. Het bericht over de afsluiting van het laatste kamp staat daarom in een waanzinnig contrast tot het eerste bericht op 21 juni.

---

⁸⁴ *De Volkskrant*, jaargang 22, no. 6135, 21 juni 1941, geraadpleegd op 2-1-2021 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010844052:mpeg21:pdf>.

⁸⁵ Vos, *Niet voor publicatie*, p. 209.

⁸⁶ *Algemeen handelsblad*, jaargang 114, no. 37506, 21 juni 1941, geraadpleegd op 2-1-2021 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000062666:mpeg21:pdf>.

Vergelijkbare berichten als in *Het Volk* doen de ronde, toespraken worden geciteerd en het succes van het kamp is nu ineens onomwonden.⁸⁷ Een ongekend verschil.

---

⁸⁷ *Algemeen handelsblad*, jaargang 114, no. 37528, 13 juli 1941, geraadpleegd op 2-1-2021 via Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000052462:mpeg21:pdf>.

Conclusie

De persovername in Nederland verliep na de overgave zeer vlot. Hierin zijn twee stappen te onderscheiden. Allereerst een fase van controle, waarin de overname van het ANP en een reeks inhoudelijke belemmeringen onder de noemer 'niet voor publicatie' centraal stond. Daarna volgde een vergaande institutionalisering met nieuwe persorganen, waarin Tobie Goedewaagen de belangrijkste man was. Binnen deze institutionalisering werden strengere eisen, zoals allerlei verplichte lidmaatschappen en nieuwe richtlijnen, opgesteld. De zittende journalisten zetten in op het behoud van hun baan en accepteerden deze stappen, waardoor de gelijkschakeling succesvol verliep. De zomerkampen voor journalisten waren een instrument binnen de ingezette institutionalisering. Op de kampen werden deelnemende journalisten tussen ontspanning door onderworpen aan zware onderwerpen zoals het rassenvraagstuk. Het hoofdzakelijke doel was om de deelnemende journalisten op te leiden tot volksvoorlichters binnen het nationaalsocialisme. De 'ongedwongen sfeer op de kampen paste bij het algemene plaatje van de persovername, waarbij een 'fluwelen handschoen' nuttiger zou zijn dan repressie. De inhoud, doelen en ideeën van de zomerkampen moesten vervolgens verspreid worden aan de andere journalisten en het volk als einddoel. In het verbondsblad van het VNJ, *De Nederlandsche Journalist*, gebeurde dit op de meest propagandistische manier. In dit blad werden de kampen louter als succesverhaal beschreven. Vervolgens is met dit ideaalbeeld op zak gekeken naar de inhoud van de Nederlandse dagbladpers. De onderzochte kranten zijn getoetst op de hoofdvraag: In hoeverre worden de zomerkampen voor journalisten in 1941 positief gepresenteerd door de onderzochte dagbladen?

In deze scriptie zijn vier regionale bladen, twee landelijke dagbladen met deelnemers en twee zonder deelnemers onderzocht op hun berichtgeving over de zomerkampen. Uit de regionale dagbladen blijkt dat drie dagbladen, te weten het *Limburgsch Dagblad*, *Agrarische Pers* en *De Nieuwe Apeldoornsche Courant*, allemaal zeer positief berichten over de zomerkampen. Alleen *De Grondwet* blijft in de minimale berichtgeving hangen, die gebaseerd is op de persverklaringen van het ANP. Van de landelijke dagbladen schrijft *Het Volk* zeer lovend over de zomerkampen. *De Telegraaf* schrijft eveneens overwegend positief, maar verwerkt in de luwte ook kritiek. *De Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad*, dagbladen zonder deelnemers, citeren eveneens

het ANP, blijven op de vlakte en laatstgenoemde schrijft zelfs enigszins kritisch over de gebeurtenissen in Vaassen. De kritiek blijft echter minimaal.

Binnen de onderzoeksresultaten vallen enkele constatering op. Zo schrijven kranten met deelnemers aan de kampen meer en positiever over de gebeurtenissen in Vaassen dan niet deelnemende kranten. *De Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad* zijn veel minder positief. Hierdoor kan geconcludeerd worden dat journalisten van deelnemende kranten overwegend enthousiast zijn geraakt door deelname aan de kampen. Wel is er een duidelijk verschil tussen een reeds in bezettershanden zijnde krant als *Het Volk* en *De Telegraaf*, die in 1941 nog niet in bezettershanden was. *Het Volk* laat niets aan de verbeelding over, terwijl *De Telegraaf* tussen de regels kritisch lijkt te zijn. Dit verschil wordt versterkt door het enorme verschil in berichtgeving in het *Algemeen Handelsblad* voor en na de overname door de bezetter. Toch is *De Grondwet* niet overwegend positief als deelnemende krant aan de kampen. Deze reeks constatering geven aan dat de kampen wel degelijk een invloed hadden op de deelnemers, maar dit niet universeel geldt.

Nemen we alle kranten tezamen, dan zien we een overwegend positieve receptie van de zomerkampen voor journalisten. De helft van de onderzochte kranten schrijft zelfs vol fanatisme over de zomerkampen en vertoont qua inhoud overeenkomsten met *DNJ*. Geen enkele krant schrijft overwegend kritisch. Het antwoord op de hoofdvraag is daarom als volgt: de zomerkampen voor journalisten zijn overwegend positief gepresenteerd door de onderzochte dagbladen. Het feit dat de helft van de onderzochte dagbladen zeer positief schrijft over de kampen en de andere helft in ieder geval niet overwegend negatief, is de belangrijkste ondersteuning voor het gegeven antwoord op de hoofdvraag.

Het antwoord op de hoofdvraag vertelt ons daarnaast iets over het succes van de gelijkschakeling van de pers in Nederland. In hoofdstuk 2 is geconcludeerd dat deze succesvol verliep en de berichtgeving over de zomerkampen bevestigt die conclusie. In iedere krant is op zijn minst de strekking van de persverklaring van het ANP overgenomen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat alle onderzochte dagbladen de druk vanuit de bezetter voelden om deze verklaring te publiceren. Zodoende bepaalden zij niet volledig zelfstandig hun inhoud en stonden ze in meerdere of mindere mate onder invloed van de bezetter en de nieuwe persorde.

In de toekomst valt er nog voldoende vervolgonderzoek te doen naar de invloed van de zomerkampen voor journalisten op Kasteel Cannenburch. Deze scriptie is een eerste stap, een inventariserend onderzoek, op het gebied van deze invloed. Er zou verder onderzoek gedaan kunnen worden naar de receptie in andere dagbladen uit het jaar 1941, laat staan uit 1942 en 1943. De historiografie over de zomerkampen voor journalisten blijft zodoende nog steeds beknopt. Hun rol in de gelijkschakeling van de Nederlandse pers en de invloed van de kampen op de dagbladpers zijn echter aangetoond en geven aan dat Kasteel Cannenburch een nog nader uit te diepen, zeer interessant stuk geschiedenis bevat.

Bibliografie

Literatuur:

Noble, T. e.a., *Western Civilization: Beyond Boundaries* (Seventh edition, Wadsworth 2014).

Vos, René, *Niet voor publicatie* (Amsterdam: Sijthoff 1988).

Wijfjes, Huub, *Journalistiek in Nederland 1850-2000* (Amsterdam: Boom 2004).

Wijfjes, Huub en Harbers, Frank, *De krant. Een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam: Boom 2019).

Lewin, Lisette, *Het clandestiene boek 1940-1945* (Amsterdam: van Gennep 1983).

Buurman, DJ.G., e.a., *De Cannenburch en zijn bewoners* (Arnhem: Walburg pers, tweede druk 2004).

Goedewaagen, T. en Goedhuys, W., *De kunst der volksvoorlichting*, Rede, uitgesproken op het 1e Zomerkamp voor Journalisten, Kasteel Cannenburgh Vaassen, op 14 juni 1941.

Websites:

Rijksuniversiteit Groningen, 'NSB partijgeschiedenis', Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, <https://dnpp.nl/dnpp/pp/nsb/geschied>.

Beeldmateriaal

Andere Tijden, aflevering: 'Marcherende journalisten', uitgezonden door VPRO/NTR op 14 december 2010, geraadpleegd via <https://www.anderetijden.nl/aflevering/389/Marcherende-journalisten>.

Archiefmateriaal

Vanuit het NIOD zijn geraadpleegd vanuit 105 Persgilde, 3.2 Verbond voor Nederlandse Journalisten, archiefstukken met de volgende inventarisnummers:

2405, 'Correspondentie met journalisten inzake de deelname'.

2406, 'Verzorgen van vermaak en afleiding tijdens de kampen'.

2408, 'Lijst van deelnemers aan de zomerkampen'.

2410, 'Houden van lezingen en voordrachten door verschillende personen tijdens de zomerkampen'.

2413, 'Rapport van de kampleider inzake het zomerkamp van 13 juni tot 10 juli'.

2414, 'Uittreksel van ontvangen brieven van deelnemers aan de zomerkampen'.

Geraadpleegde tijdschriften en dagbladen via Delpher

De Nederlandsche Journalist, juli/augustus 1941.

De Nederlandsche Journalist, augustus 1942.

De Volkskrant, 21 april 2001.

Limburgsch Dagblad, 3 juni 1941.

Limburgsch Dagblad, 24-6-1941.

Agrarisch Nieuwsblad, 24-6-1941.

Agrarisch Nieuwsblad, 11-7-1941.

Agrarisch Nieuwsblad, 15-7-1941.

De Grondwet, 16-6-1941.

Nieuwe Apeldoornsche Courant, 21-6-1941.

Nieuwe Apeldoornsche Courant, 28-6-1941.

Het Volk, 5-7-1941.

Het Volk, 12-7-1941.

De Telegraaf, 6-7-1941.

De Telegraaf, 14-7-1941.

De Volkskrant, 21-6-1941.

Algemeen Handelsblad, 21-6-1941.

Algemeen Handelsblad, 13-7-1941.